

Publieke televisie als project van de moderniteit: nationale identiteit en opvoeding in de programmatie van de Vlaamse openbare televisie

Hilde Van den Bulck

SAMENVATTING

Het doel van dit artikel is de studie van de manier waarop de openbare omroep - als een typisch modernistisch project van een bepaalde culturele elite - heeft geprobeerd een nationale identiteit te creëren en te behouden door het aanbieden van een uniforme hoge cultuur als middel om het publiek 'op te voeden' tot burgers van de gemeenschap. Meer specifiek zal de analyse zich concentreren op het beleid van de Vlaamse openbare televisie op dit vlak. De hypothese hierbij is dat (de culturele elite binnen) de Vlaamse openbare omroep - en vooral televisie - gedurende lange tijd heeft getracht bij te dragen tot de erkenning en ontwikkeling van de Vlaamse identiteit en cultuur door het aanbieden van een uniforme Vlaamse cultuur. Een analyse van de programmatie van de Vlaamse openbare televisie tussen 1953 en 1969 dient als illustratiemateriaal.

Sleutelwoorden: openbare omroep, televisiecultuur, nationale identiteit, culturele elite, programmatie

Identiteit, zo lijkt het, is de toetssteen van onze tijd. Niet alleen in het dagelijkse discours maar vooral ook binnen sociale theorie is de vraag rond culturele identiteit bijzonder centraal. Jenkins (1996) beschouwt identiteit dan ook terecht als een van de 'unifying frameworks of intellectual debate in the 1990's'.¹ In essentie komt de argumentatie, aldus Hall, hierop neer:

The old identities which stabilized the social world for so long are in decline, giving rise to new identities and fragmenting the modern individual as a unified subject. This so-called crisis is seen as part of a wider process of change which is dislocating the central structures and processes of modern societies and undermining the frameworks which gave individuals stable anchorage in the social world. (Hall, 1992:274)

Ook binnen het mediaonderzoek wordt de laatste 15 jaar veel aandacht besteed aan de plaats van (vooral audiovisuele) media in de vorming, het behoud of het veranderen van collectieve identiteiten. Hier gaan gelijkaardige redeneringen op: de exponentiële groei in internationale media en de postmoderne mediatisering van de cultuur zou bijdragen tot de ondermijning van de gevestigde identiteiten, of, in de woorden van Price (1994:4), '[the] plethora of changing signals, floating, then raining from space, poses impressive problems of belonging, identification, nationalism, and community'.

Een van de redenen voor deze aandacht voor identiteit is dat iets wat in het verleden als stabiel werd beschouwd, niet langer zo wordt aanzien. Vooral de idee en praktijk van 'nationale identiteit' krijgt hierbij veel aandacht als een van de collectieve identiteitsconstructies die onder invloed van globalisering en postmoderne fragmentering zouden zijn bedreigd. De economische en politieke condities van de laat-moderniteit produceren, aldus sommigen, nieuwe (postmoderne) vormen van identificatie (cf. Hall, 1991a, 1991b; Harvey, 1989; Jameson, 1991). Deze zouden worden gekenmerkt door een voortdurende grensoverschrijding en -verschuiving. Dit staat in scherp contrast met de moderne identificatie die werd gekenmerkt door stabiele grenzen en categorieën. Samen met het belang van de natiestaat als dominante socio-politieke structuur, stond nationale identiteit in de moderniteit centraal als een van de belangrijkste vormen van collectieve identiteit. Nationale identiteitsvorming was een programma van eenmaking en een postulaat van homogeniteit. Anderson (1991) wijst er op dat moderne natiestaten grote en onpersoonlijke entiteiten zijn. Onze primaire kennis van vaderland en landgenoten komt niet zozeer van persoonlijke, face-to-face communicatie, maar eerder van onpersoonlijke en ver-verspreide agenten van socialisatie zoals het onderwijssysteem, musea en de media die het mogelijk maken dat grote groepen mensen kunnen participeren aan een 'nationaal' leven via - onder andere - programma's voor de hele natie.

De vraag is hier welke rol massacommunicatie speelt/heeft gespeeld in de vorming en het behoud van deze relatie van lid tot lid of van lid tot natie. Hoe worden/werden de media gebruikt als instrument om naties op te bouwen uit verspreide groepen van individuen. Beschrijvingen van dit proces van nationale identiteitsformatie variëren van diegenen die de media helemaal niet of nauwelijks vermelden, tot diegenen die impliceren dat de massamedia sterk genoeg zijn om op zichzelf het distinctieve van complete regionale of nationale culturen te wijzigen. Natuurlijk is de vorming van een collectieve identiteit in al haar aspecten een veel ruimer proces dan enkel het deel dat door de invloed van de massamedia tot stand komt (Blain & Burnett, 1994:7). Dit neemt niet weg dat de studie van de nationale cultuur zoals die door de media wordt aangeboden, een belangrijk onderdeel kan vormen

van het beter begrijpen van dergelijke processen van identiteitsvorming en van de rol van de media hierin.²

■ OPZET

De bedoeling van dit artikel is, te onderzoeken op welke manier de publieke omroep - als typisch modernistisch project van een bepaalde culturele elite - heeft getracht een nationale identiteit te creëren en te onderhouden door het aanbieden van een uniforme, hoge cultuur waarmee ze haar publiek wilde 'opvoeden' tot burgers van de gemeenschap die de omroep pretendeerde te vertegenwoordigen. Smith stelt in dit verband terecht:

In looking at the role of the media in creating a certain uniformity within the nation-state, we are in essence looking at the process of nation-building, and at how the media are consciously brought into play to construct a 'national' culture and a 'national' community. Nation states must have a measure of common culture and a civic ideology, a set of common understandings and aspirations, sentiments and ideas, that bind the population together in their homeland'. (Smith, 1991:11)

Er wordt dus onderzocht hoe de omroep wordt ingeroepen om in het proces van natievorming bij te dragen tot een gemeenschappelijke cultuur waaraan alle leden van de gemeenschap kunnen refereren en waarmee ze zich kunnen identificeren. Om dit beleid te illustreren, zullen we naar de programmatie verwijzen. De stelling is hier dat - in tegenstelling tot wat in de literatuur rond commercialisering van de omroep vaak wordt beweerd - programmatie-strategieën en -tactieken reeds in de hoogdagen van het publieke televisie-monopolie belangrijk waren en kunnen worden bestudeerd als het resultaat van de vigerende beleidsopties.

Meer specifiek willen we een analyse maken van het beleid dat de Vlaamse openbare omroep in de periode 1953-1969 in dit opzicht heeft gevoerd. Zoals reeds werd aangehaald bij Van Poecke en Van den Bulck (1993:115-9), vereiste de ontwikkeling van de Vlaamse natiestaat³ de creatie en verspreiding van een Vlaamse 'hoge' cultuur. Deze moest dienst doen enerzijds als tegenpool voor de (nog tot in de jaren '50 dominante) Franse cultuur en anderzijds als identificatie- en bindmiddel voor de eigen gemeenschap. Hierbij werd een belangrijke rol gespeeld door een bepaalde culturele elite van letterkundigen en filologen. Vanuit hun opleiding meenden zij de positie en kennis te hebben om de 'juiste' taal, literatuur en cultuur uit te dragen. Op deze manier werden zij de motor achter de creatie en ontwikkeling van een Vlaams bewustzijn en een Vlaamse cultuur. Het is nu deze elite die ook van bij de aanvang werkzaam was binnen de Vlaamse publieke omroep. Onze

hypothese is dan ook dat (de culturele elite binnen) de Vlaamse publieke omroep - en meer bepaald televisie - gedurende lange tijd heeft getracht bij te dragen aan de erkenning en ontwikkeling van de Vlaamse natie en identiteit door het aanbieden van een uniforme Vlaamse cultuur. We willen hierbij niet alleen het algemene beleid analyseren, maar vooral ook nagaan wat dit specifiek betekende voor de programmatie. Op welke manier en in welke mate weerspiegelt de programmatie van de Vlaamse televisie in de onderzochte periode de algemene beleidsimperatieven?

Om deze hypothese cijfermatig te illustreren, zullen een aantal gegevens uit een lopend onderzoek worden gebruikt.⁴ Er werd een 'weloverwogen, doelgerichte steekproef' (Billiet, 1990:140) getrokken van vijf jaren (1953,⁵ 1957, 1961, 1965 en 1969), verspreid over de volledige onderzoeksperiode. In ieder van deze jaren werd de eerste maand van het nieuwe seizoen geselecteerd. Het categorieënsysteem werd samengesteld op basis van een literatuurstudie en van toetsing aan een proefanalyse. Deze cijfers zijn echter slechts een algemene indicatie en moeten worden aangevuld met een kwalitatieve analyse en interpretatie van het onderzoeksmateriaal.

■ THEORETISCH KADER: MODERNITEIT, IDENTITEIT EN OPENBARE OMROEP

De moderniteit

Om het beleid van de openbare televisie te kunnen begrijpen als een modernistische vorm bij uitstek (Hall, 1992:292), moet het worden gesitueerd binnen een aantal kenmerken van de moderne conditie.

Moderniteit verschilt van andere periodes in de mate waarin het sociale leven wordt gekaderd in en door complexe organisaties, en door het aantal en de heterogeniteit van deze organisaties. Met het verdwijnen van de oude *Gemeinschaftliche* maatschappijvorm ten voordele van de anonieme, Fordistische *Gesellschaftliche* samenleving, verdwenen gevestigde tradities. De ineenstorting van traditie vereist haar her-ontdekking. Van zodra bepaalde ceremonies en symbolen hun betekenis verliezen, worden ze door anderen vervangen. In het proces van modernisering verloren ritueel en traditie hun band met godsdienst naarmate nieuwe, seculiere tradities snel en in veelheid werden uitgevonden. Nergens is dit duidelijker dan in de reconstructie van beelden en emblemen van de natie. Hall (1992:292) legt uit hoe de loyaliteit en identificatie die in de pre-moderne tijd of in meer traditionele samenlevingen werd gegeven aan volk, volk, godsdienst of regio, in westerse samenlevingen langzaam werd getransfereerd naar de nationale cultuur. Regionale en etnische verschillen werden geleidelijk ondergedompeld in wat Gellner (1983) noemt het 'political roof' van de natiestaat, dat aldus een machtige bron van betekenissen voor moderne culturele identiteiten werd.

Bij dit alles werd moderniteit gekenmerkt door een cultureel-educatief project. Zoals Billig (1995:130) pertinent opmerkt: 'one of the essential characteristics of modernity was central to state-making: the intolerance of difference'. De natiestaat moest een gecentraliseerd orgaan zijn, met uitgeholde traditionele, regionale, culturele, linguïstische en etnische verschillen. De vorming van een nationale cultuur droeg bij aan de creatie van standaarden van universeel alfabetisme, generaliseerde één enkele dialectische variëteit als het dominante medium voor communicatie doorheen de natie, creëerde een homogene cultuur en onderhield nationale culturele instituties, zoals een nationaal onderwijssysteem. Op deze en andere manieren werd nationale cultuur een centraal kenmerk van industrialisering en een motor voor de moderniteit (Hall, 1992:292). De moderne intellectueel nam hierbij een vooraanstaande positie in. Deze intellectueel onderscheidt zich van de traditionele intellectueel (die vooral het verleden verheerlijkt) doordat hij actief deelneemt aan en tracht in te werken op de samenleving als opbouwer, organisator, overtuiger, enz. (Gramsci, 1971; Holub, 1992).

Mensen zijn hierbij niet alleen burgers van een natie, maar nemen ook deel aan de idee van de natie zoals het wordt gerepresenteerd in de nationale cultuur. Deze nationale culturen bestaan dan ook niet alleen uit nationale instituties maar ook uit symbolen en representaties (Hall, 1992:292-3). De natie produceert zelf een bepaalde betekenis en is aldus een systeem van culturele representatie.

■ PUBLIEKE OMROEP EN IDENTITEIT

Narratives of national imaginings require their own art form, a space and format of relationship between audience and government that may be difficult to achieve (...) The traditional task of communication is to adapt these narratives, invigorate them, alter focus, and provide new tropes of legitimacy. (Price, 1995:49)

De publieke omroep kan nu worden omschreven als een typische en vitale modernistische institutie. Voor Scannell (1988:29) was de omroep een mediërend antwoord op de grootschalige ontwortelingen en heraanpassingen in de moderne industriële samenleving. Hij stelt in dit verband:

Broadcasting unobtrusively restored (or perhaps created for the first time) the possibilities of a knowable world, a world-in-common, for whole populations. (...) Broadcasting brought together for a radically new kind of *general* public the elements of a culture-in-common (national or transnational) for all.

Op deze manier hebben bijna alle openbare omroepen in moderne geïndustrialiseerde landen substantieel bijgedragen tot de creatie van een 'imaginaire gemeenschap' voor de moderne natiestaat (Van den Bulck, 1995). De publieke omroep, aldus McQuail et al. (1992:9), was ontworpen als dienst aan het publiek en aan de sociale instituties binnen de nationale grenzen, was centraal georganiseerd en werd verondersteld van de nationale taal en cultuur te beschermen en van (hoe impliciet ook) het nationale belang te vertegenwoordigen. De kijker werd daarbij aangesproken als een burger van een natiestaat. De media creëerden op die manier binnen de gemeenschap een 'wij-gevoel', een gevoel van familie, door het continu aanbieden van mogelijkheden tot identificatie met de natie via invitaties om aanwezig te zijn bij 'nationale' ceremonies en rituelen, er op die manier voor zorgend dat 'ever larger audiences can be ever more intimately present although their participation remains vicarious' (Chaney, 1986:249; zie ook Dayan & Katz, 1992). De media zorgden ervoor dat complete bevolkingen konden participeren in het dagelijks leven van een gemeenschap die een heel land bestrijkt, hierbij individuele leden van de nationale familie verenigend rond een gedeelde politieke en culturele agenda. Tegelijkertijd werd een dienst aangeboden aan alle burgers binnen het nationale territorium, d.w.z. een programma aangepast aan de veranderende interesses, noden en omstandigheden van mensen in verschillende fases in hun leven.

De omroep werd dus de taak gegeven om bij te dragen aan de creatie en de ontwikkeling van een nationale identiteit en cultuur. De openbare omroep kreeg hierbij een drievoudige verantwoordelijkheid opgelegd: educatie (als verlengstuk van het nationaal onderwijssysteem), informatie (om een politiek bewustzijn te creëren), en ontspanning (om een nationale cultuur te articuleren). Bij Van Poecke (1993a, 1993b) wordt uitgelegd hoe dit soort radio en televisie werd gekenmerkt door een 'cultureel-educatieve logica', wat Manschot (1988:50-1) de 'strategie van de vorming' heeft genoemd. Tracey (1998:23-4) onderlijnt dat de culturele geologie van de publieke omroep een diepere grond had, gebaseerd op 19^e-eeuwse opvattingen over hoe kunst en menswetenschappen de menselijke conditie kunnen verbeteren. Er bestond bij de culturele, morele en intellectuele elites de overtuiging, die nauw aansluit bij de idealen van de Verlichting, het humanisme en het geloof in vooruitgang, dat volkscultuur niet noodzakelijk een slecht iets was, maar dat het zichzelf kon overstijgen. Op die manier waren zowel de beleidsmakers als de eigenlijke omroepsterk beïnvloed door het idee dat de omroep een belangrijk wapen was in de missie van de moderne intellectueel: de mensen moesten worden opgevoed, geëmancipeerd, en bevrijd van hun achtergesteldheid, hun vulgair plezier, enz. De publieke omroep was dan ook bevolkt door de intellectuelen van de professionele middenklasse - Gramsci's modernistische intellectuelen (cf. Gramsci, 1971; Holub, 1992; Van den Bulck,

1999). Zij waren de propagandisten van wat wordt genoemd het 'Reithiaans ethos', een welwillend paternalisme dat er op gericht is om het publiek net iets meer te geven dan het zelf wil.⁶ Deze omroepers stonden dicht bij de culturele elite van hun tijd en bij de interesse die bestaande elites hadden voor de manier waarop hun kunsten werden gereproduceerd (cf. Elliott & Matthews, 1987:235-6). Deze opvatting over televisie gaf aan de publieke omroep de expliciete taak om bij te dragen aan de creatie en verspreiding van een gemeenschappelijke cultuur en, op die manier, bij te dragen aan nationale integratie. Door middel van hoog culturele programma's moesten de mensen in contact worden gebracht met de hoge cultuur, zodat deze laatste kon worden gedemocratiseerd. Als deel van deze opdracht moest de publieke omroep een programma verzorgen dat rekening hield met iedereen binnen het nationale territorium:

The principle of serving the diverse interests of the public is the basis for the presence in the schedule of programmes which serve the young as well as the elderly, those interested in local affairs as well as the national political canvas, members of diverse subcultures as well as those in the ecology of particular regions, just as there are programmes whose focus is the whole planet. There is programming for those who love opera, as well as those who follow country and western. The person who is an avid gardener as well as the dog fanatic. There is news in nature, as well as regional, national and global coverage of political events. Programmes on consumer affairs rub shoulders with those dealing with the world of business, those with a taste for the wit of comedy are provided for but so is the person who seeks classical drama. (Tracey, 1998:27).

■ DE VLAAMSE OPENBARE TELEVISIE ALS PROJECT VAN DE MODERNITEIT: 1953-1969

De Vlaamse televisie als openbare omroep

Zoals reeds gesteld, is de opzet van dit artikel om bovenvermelde stellingen omtrent de openbare omroep als modernistisch project te toetsen op basis van een analyse van het beleid van de Vlaamse openbare televisie in de 'hoogdagen' van het openbare omroep-denken, en meer bepaald van de programmatie. We zullen met andere woorden trachten aan te tonen dat de Vlaamse openbare omroep in die periode kon worden beschouwd als een typisch exponent van de hoger beschreven modernistische visie op omroep zoals voornamelijk bleek uit haar steun aan de Vlaamse ontvoogdingsstrijd en de daaraan verbonden taak tot volksopvoeding.

De Vlaamse openbare omroep werd, in de woorden van Karel Hemmerechts, gezien als 'het eerste en enige volwaardig cultuurinstituut' van en voor de Vlaamse gemeenschap (Hemmerechts, 1990). Strikt genomen was de omroep verantwoordelijk voor het brengen van informatie, educatie en ontspanning. Maar beleidsmatig werd de nadruk gelegd op de ruimere cultureel-educatieve taak van de Vlaamse (radio en) televisie. Immers, zowel van buiten- als van binnenuit werd de omroep beschouwd als een instrument enerzijds in de 'strijd voor de Vlaamse eigenheid' en tegelijkertijd in de 'verheffing van het Vlaamse volk'.

Het intellectuele en culturele klimaat in de jaren '50 en '60 in Vlaanderen werd in belangrijke mate gekleurd door het streven naar erkenning van de eigen identiteit. De nadruk lag op het zogenaamde Vlaamse culturele erfgoed. Hierbij werd de Vlaamse omroep als een centraal instrument beschouwd, en dit niet alleen door buitenstaanders maar ook en vooral door (leden van) de omroep. Zo stelt Bal (1989):

Er waren binnen de nationale omroep nog een aantal toestanden die door ons als onrechtvaardig werden beschouwd. De Franstaligen en de Vlamingen waren verenigd in één instituut en wij [het NIR] waren in het verleden altijd op de tweede plaats gekomen. (...) Bovendien voelden wij bij het NIR dat wij niet helemaal dat prestige van onze Franstalige collega's hadden. (...) Hierdoor voelden wij nog eens extra die behoefte aan culturele autonomie en gelijkwaardigheid.

De Vlaamse omroep groeide in deze periode dan ook uit tot zowel klankbord als katalysator van de zogenaamde 'Vlaamse ontvoogdingsstrijd'. Als overheidsinstelling die de ganse gemeenschap bestreek, poogde de Vlaamse omroep een imago uit te stralen van 'enig Belgisch instituut waar de Vlamingen zonder een zweem van onderworpenheid Vlaams weten te zijn' (Boon, 1962:129). Het omroepbeleid stond daarom centraal gericht op de propaganda van de Vlaamse cultuur. Zo stelde Jan Boon (1962:105-6) in een toespraak over de relatie tussen de omroep en de Vlaamse Beweging, dat de belangrijkste taak van de omroep de promotie was van 'alles wat bij ons de moeite waard is, van al onze cultuuridealen'. De algemene beleidslijn beïnvloedde ook de interpretatie van de specifieke omroepdoelen van informatie, educatie en ontspanning. Op het gebied van de informatie lag de nadruk op het Vlaamse perspectief dat werd geboden. Nieuws- en duidingsprogramma's moesten informatie brengen die beantwoordde aan Vlaamse behoeften en interesses. Die promotie van de eigen cultuur poogde men ook in de ontspanning, zowel muzikaal als gesproken, centraal te stellen. Men streefde ernaar zoveel mogelijk programma's te brengen 'waarin alles wat de eigen bodem scheidt op de gebieden van muziek, drama, en alle andere vormen van literatuur', aan bod kwam (Boon, 1962:107).

Dit ijveren voor culturele eigenheid en eenheid ging in Vlaanderen gepaard met een bewuste poging tot 'verheffing', 'opvoeding' van de gemeenschap. Men wilde zich niet beperken tot het bewerkstelligen van een autonoom Vlaanderen, maar men trachtte tegelijk 'het Vlaamse land en volk op een internationaal peil (te) heffen met alle beschikbare middelen' (Peeters, 1962: 127). Een van deze middelen was de omroep. Vanuit de overtuiging dat een groot deel van de gemeenschap een (onder andere culturele) achterstand had, legde de omroep zichzelf een sterk educatieve taak op (Bal, 1985:224). Educatief moet hier niet enkel in de strikt pedagogische betekenis worden begrepen van instructieve omroep, ofschoon dit als een prioriteit werd beschouwd. Het gaat hier echter ook in ruimere mate om een algemeen opvoedkundige tendens die het hele omroepgebeuren, inclusief de ontspanning, beïnvloedde. Voor de Vlaamse openbare televisie betekende dit dat zij niet alleen een Vlaamse cultuurpolitiek moest voeren, maar dat zij hierbij vooral, aldus Boon, 'alles (moest) geven wat er kan bezielen in het menselijk bestaan, de hoogste uitdrukking van schoonheid (...) en het stralendste wat de muziek en andere schone kunsten hebben voortgebracht' (Boon, 1962:105-6). De overheersende doelstelling was met andere woorden het propageren van de zogenaamde 'hoge' cultuur. Volksverheffing werd vooropgesteld als een essentiële taak. Zo stelt Boon dat ofschoon (of juist omdat) televisie de behoeften van de maatschappelijke onderlaag bevredigt, zij wel degelijk in staat is de algemene ontwikkeling van de gemeenschap te verzekeren en dit 'zowel in de populaire als in de aristocratische vormen van televisie-schouwspel' (Boon, 1953:18-19, 73-4). Met andere woorden: geen volksvermaak maar Reithiaanse volksopvoeding via televisie. En ofschoon men vanaf de jaren '60 beweerde af te stappen van de idee dat '*Kultur* ist wo keiner mehr lacht' (Vandenbussche, geciteerd in Anthierens, 1965:222), bleef de televisie toch beheerst door de strategie van de vorming.

De programmatie

Programmeren voor de natie

Zoals Bert Leysen na 5 jaar openbare televisie stelde, wilde de Vlaamse openbare omroep 'in de eerste plaats een Vlaamse televisie bereiken (...): niet een "kaleidoscoop" met flitsen uit vreemde programma's, geen "succursale" van grote buitenlandse stations, maar een eigen Vlaamse programmatie, steunend op Vlaams talent en Vlaams vernuft' (geciteerd in Grossey, 1993:22). Het eigen, Vlaamse perspectief en de Vlaamse cultuur en identiteit stonden in alle programmagenres centraal.

Cijfermatig blijkt dit reeds uit het overgrote deel eigen producties in alle televisiegenres (cf. tabel 1).

Tabel 1: Percentage eigen-andere producties naar genre

	1953			1957			1961			1965			1969		
	Eigen	Andere	Totaal %	Eigen	Andere	Totaal %	Eigen	Andere	Totaal %	Eigen	Andere	Totaal %	Eigen	Andere	Totaal %
Informatie	97,4	2,6	100	95,1	4,9	100	97,2	2,8	100	93,7	6,3	100	92,2	7,1	100
Kunst	71,4	28,6	100	88,9	11,1	100	85,7	14,3	100	83,3	16,7	100	91,9	8,1	100
Educatie	100,0	0,0	100	100,0	0,0	100	75,0	15,0	100	90,3	9,7	100	95,7	4,3	100
Service progr.	100,0	0,0	100	100,0	0,0	100	100,0	0,0	100	100,0	0,0	100	100,0	0,0	100
Lichte informatie	100,0	0,0	100	85,7	14,3	100	100,0	0,0	100	100,0	0,0	100	100,0	0,0	100
Sport	100,0	0,0	100	0,0	100,0	100	70,0	30,0	100	75,0	15,0	100	85,7	14,3	100
Ontspanning	85,0	15,0	100	29,7	60,3	100	63,4	36,6	100	21,4	78,6	100	40,9	59,1	100
Kinderprogr.	/	/	100	71,0	29,0	100	59,6	40,4	100	67,2	32,8	100	74,5	25,5	100
Rest	100,0	0,0	100	100,0	0,0	100	100,0	0,0	100	100,0	0,0	100	100,0	0,0	100

Tabel 2: Aandeel programmagenres in totale programmatie (minuten en %)

	1953		1957		1961		1965		1969	
	Minuten	%	Minuten	%	Minuten	%	Minuten	%	Minuten	%
Informatie	685	31,7	1.140	34,7	1.265	26,4	1.330	19,9	1.450	17,2
Kunst	170	5,7	610	10,2	826	10,4	540	5,7	638	9,1
Educatie	20	0,8	200	4,0	295	4,5	1.591	19,6	3.122	28,6
Service progr.	15	0,8	240	4,0	345	4,1	327	11,1	482	5,9
Lichte informatie	120	3,3	230	4,0	340	3,3	305	2,8	850	3,2
Sport	45	1,6	120	1,1	445	3,7	460	3,8	435	3,4
Ontspanning	795	16,3	2.345	21,0	2.750	26,4	2.494	13,3	2.295	10,8
Kinderprogr.	0	0,0	880	17,6	1.360	17,5	1.442	20,3	1.185	13,5
Rest	380	39,8	240	3,4	320	3,7	350	3,5	473	8,1
Totaal	2.230	100,0	6.005	100,0	7.946	100,0	8.839	100,0	10.930	100,0

Op het vlak van de informatie werd, zoals gesteld, de nadruk gelegd op het Vlaamse perspectief dat werd geboden. De nieuws- en achtergrondprogramma's moesten informatie brengen die tegemoet kwam aan de Vlaamse noden en interesses. Paradepaard hierbij was vanzelfsprekend het nieuws. In die zin werd het eerste Vlaamse televisienieuws beschouwd als historisch feit omdat 'Vlamingen (...) voor het eerst door Vlamingen in visueel contact kwamen met de *Umwelt*' (Anthierens, 1965:57). Van bij de aanvang werd het nieuws als een van de belangrijkste programma's beschouwd en werd het geprogrammeerd aan het begin van de prime time. In de beginjaren had de televisie onvoldoende financiële middelen om alle dagen een volledig programma te voorzien (oorspronkelijk werd op maandag niet uitgezonden en werd op een aantal dagen het programma van Nederland overgenomen). Nochtans werd wel elke dag een eigen nieuwsuitzending verzorgd. In het nieuws werd er plaats gemaakt voor internationaal nieuws vanuit een Vlaams perspectief zowel als voor Vlaams-Belgische nieuwsitems.⁷ De informatiedienst van de televisie werd dan ook genoemd voor het feit dat de televisiereporters 'de gezanten van het Vlaamse volk waren. (...) Wat er zich ook in het Vlaamse land afspeelde, overal doken onze filmreporters op. (...) Wij waren het die de politici, de prominenten, de gezagsdragers, de hofdignitarissen er toe verplicht hebben Nederlands te gaan spreken. (...) Plots had België af te rekenen met een nieuwe Vlaamse realiteit. De televisie was bezig Vlaanderen voor de Vlamingen te heroveren' (Anthierens, 1965:59). Bovendien, door regelmatig over officiële gebeurtenissen te berichten, worden deze gebeurtenissen tot een betekenisvol 'nationaal' geheel verweven (Scannell, 1988: 17). Zo werd een eigen 'nationale' agenda gecreëerd voor de Vlaamse gemeenschap. Ook in de duidingsprogramma's trachtte men een Vlaams perspectief te bieden zowel op feiten met rechtstreekse relevantie voor de gemeenschap (cf. de grote Kongo-reportages) als op algemeen internationaal nieuws.

De promotie van de Vlaamse cultuur en identiteit strekte zich ook uit tot de andere programmagenres. De televisie wilde op alle gebieden 'tonen al wat ons volk kan voortbrengen op stuk van kunst en cultuur, van ontspanning en folkloristische bedrijvigheid: al wat ons Vlaamse land bezit aan schoonheid en kulturele schoonheid' (Leysen, geciteerd in Grossey, 1993:169). Cultuurprogramma's namen niet alleen in zowel aantal als positie een relatief belangrijk deel van de programmatie in, er werd ook getracht om zoveel mogelijk programma's te brengen met 'alles wat de eigen bodem schept op de gebieden van muziek, drama, en alle andere vormen van literatuur' (Boon, 1962:107). Men wilde hierbij de Vlaming zijn rijke cultuur tonen en aantonen dat deze een zelfde niveau bereikte als buitenlandse hoge cultuur. In de folkloreprogramma's werd bovendien getracht een beeld te geven van wat er in Vlaanderen leefde aan folkloristische gewoontes en gebruiken.

Ofschoon de categorie ontspanning het grootste percentage buitenlandse producties heeft (omwille van de goedkope buitenlandse fictie), werkte deze beleidsoptie ook door in alle vormen van ontspanningsprogramma's, van music-hall en variété, over ballet, pantomime en cabaret tot theater (Van Casteren, 1978). In variétéprogramma's probeerde men naast internationale sterren ook steeds Vlaamse artiesten te brengen. Op deze manier droeg de televisie bij tot de revival van het 'Vlaamse kwaliteitslied'. Er waren ook tv-shows die volledig werden gewijd aan de ophemeling van de Vlaamse gemeenschap, zoals *Daar is maar één Land* (1961) met 'liederen gewijd aan het Vlaamse land en het Vlaamse volk' (Humo, 1/10/61). In de talrijke televisiebewerkingen van toneel werd steeds getracht zoveel mogelijk Vlaams talent aan bod te laten komen, zowel op het vlak van auteurs als van acteurs. De belangrijkste troef van de televisie op dit vlak waren de Vlaamse series zowel voor de jeugd als voor volwassenen. Hierbij werd rijkelijk geput uit het patrimonium van Vlaamse auteurs (met Ernest Claes op kop, getuige *Jeroom en Benjamin* (1965), *Wij heren van Zichem* (1969)) en werd getracht de eigen Vlaamse volksaard weer te geven (b.v. *Schipper naast Mathilde* (°1955)). Naast de *heimat*series was ook de Vlaamse geschiedenis vaak aanleiding voor een serie (b.v. historische kinderseries).

Zoals gesteld, impliceerde het 'programmeren voor de natie' ook het programmeren voor 'alle geledingen binnen het nationale territorium'. Wettelijk werd de Vlaamse openbare televisie verplicht tot het uitzenden van programma's van maatschappelijke derden (politieke en levensbeschouwelijke groepen in de Vlaamse samenleving). Maar ook daarbuiten probeerde de openbare televisie programma's te brengen die specifiek gericht waren op de onderscheiden demografische groepen (programma's voor kleuters, voor jongeren, voor ouderen, voor vrouwen ...), en de onderscheiden socio-economische geledingen van de Vlaamse bevolking. Een prototypisch voorbeeld van dit laatste was het zondagvoormiddagprogramma *Voor boer en tuinder*, dat jarenlang informatie verschafte over het boerenbedrijf, de sociale problematiek van de landbouw, ...

De natie 'opgevoed'

De opvoedkundige imperatief blijkt natuurlijk op de eerste plaats uit de aanwezigheid van strikt opvoedkundige programma's (zie tabel 2). De categorie educatief-instructieve programma's groeide gestadig in de loop van de onderzochte periode, en een deel hiervan werd zelfs in de prime time uitgezonden. Al vroeg werd gestart met schooltelevisie. In 1964 werd ook het volwassenenonderwijs onder de titel 'volksuniversiteit' geïntroduceerd, en vanaf 1967 nam schooltelevisie ook de lagere school onder haar vleugels. Van bijzonder belang waren de taalprogramma's voor het grote publiek. Het groeiend maatschappelijk belang van het Engels leidde tot lessen in prak-

tisch Engels. Bovenal wilde men de Vlaming echter het Standaardnederlands leren. Hiertoe bracht men programma's die bijna dagelijks, in de prime time werden uitgezonden, en waarin het publiek op een 'spontane' manier werd geconfronteerd met de standaardvariëteit. Het schoolvoorbeeld is *Hier spreekt men Nederlands* dat tussen 1964 en 1973 drie maal per week, net voor het nieuws, in de vorm van humoristische stukjes allerlei taaltips bracht. Het programma probeerde niet alleen de kennis maar meer nog de aanvaarding van het Standaardnederlands te verhogen.

Deze opvoedkundige reflex domineerde ook alle andere programmacategorieën. Eerst en vooral werd een goede informatiedienst als noodzakelijk beschouwd in de opvoeding van het kijkerspubliek. De Vlamingen moesten goed geïnformeerde burgers worden. Van bij de aanvang werd dan ook een aanzienlijk aandeel nieuws- en duidingsprogramma's geprogrammeerd. In het nieuws probeerde men het publiek niet alleen te informeren over nieuws en actualia uit de wereld van de politiek en economie, maar werd ook een bewuste poging gedaan informatie te geven over culturele aangelegenheden zoals tentoonstellingen, culturele evenementen en dergelijke meer (Anthierens, 1965:111). De eerste nieuwsuitzending, bijvoorbeeld, werd afgesloten met een item over een tentoonstelling van Venetiaanse kunst en een over de première van een kunstzinnige film. Dat men in de duidingsprogramma's niet alleen socio-economische en politieke informatie bracht, maar de Vlaming ook algemener wilde informeren, blijkt bijvoorbeeld uit een documentaire (2/10/57) over de fabricage van pasta, een gerecht dat in 1957 in Vlaanderen nog maar net geïntroduceerd werd en dus voor velen nog vrij onbekend en zelfs exotisch was.

De bovenvermelde aanwezigheid van hoogculturele programma's in prime time en daarbuiten kan mede worden verklaard vanuit de strategie van de vorming. Bovendien werden binnen dit programmagenre extra inspanningen gedaan op dit vlak. Vele hoogculturele programma's hadden dan ook een expliciet educatieve ondertoon. Typevoorbeeld is het literatuurprogramma *Vergeet niet te lezen*, dat jarenlang de Vlaming aanzette tot het lezen van hoogwaardige literatuur. Dat dit programma in Humo's enquête van 1959 door de kijkers als tweede slechtste programma werd gestemd (na *Poëzie in 625 lijnen* maar vóór *Plastische kunsten*), heeft de verdere productie ervan niet belet. De Vlaming werd ook aangezet tot actieve kunstbeleving, via een dagelijkse cultuuragenda die net voor het nieuws werd geprogrammeerd.

Ondanks de opvoedkundige imperatief heeft de publieke televisie altijd plaatsgemaakt voor ontspanning. Maar ook hier was het educatieve nooit ver weg. TV-shows, quiz- en spelprogramma's waren weliswaar van bij de aanvang op de Vlaamse televisie aanwezig, maar werden nog tot in de jaren '70, in de woorden van Manschot (1988:48-9), 'intellectualistisch' - satire, cabaret, kennisquiz - of 'burgerlijk' - stijldansen, operette, conferencier -, inge-

vuld. Er waren allerlei quizen met didactisch oogpunt, zoals *KwisKollege* (1958), een poging om het publiek in te wijden in het cultuurpatrimonium van de landen die deelnamen aan de Expo in Brussel. Men probeerde te voorkomen dat de ontspanningsprogramma's het algemene niveau van de televisie naar beneden zouden halen. Dit kan worden geïllustreerd aan de hand van twee voorbeelden uit de wereld van de quizprogramma's. De eerste en bijzonder populaire quizpresentator Sus van den Eynde werd van het scherm verwijderd omdat hij dialect sprak, en werd vervangen door een presentator die keurig Standaardnederlands sprak. Deze laatste werd geroemd omdat hij aantoonde dat Standaardnederlands even snedig kan zijn als dialect, en dat het geen obstakel hoeft te zijn voor spontaneïteit (Anthierens, 1965:92). De eerste quizassistente werd ook vrij snel van het scherm verwijderd, maar in dit geval omdat zij, naar burgerlijke normen, 'te sensueel' was. Op het vlak van de fictieprogramma's werd gedurende lange tijd de nadruk gelegd op de eenmalige televisiebewerkingen van toneelstukken, een klassiek repertoire dat nu welhaast volledig van het scherm verdwenen is. Amerikaanse series zijn van bij de aanvang wel aanwezig geweest - *Ramar of the jungle* (°1954) was de eerste, *Bonanza* (°1963) wellicht de meest populaire serie uit deze periode - maar werden slechts met mondjesmaat geprogrammeerd, en dan vaak nog als middel om mensen naar de ernstige programma's te lokken. Het duurde tot 1968 vooraleer de televisie een echte soap (*Peyton Place*) uitzond, en dan nog enkel om de 'zomerrust' op te vullen.

De opvoedkundige tendens blijkt ook, en ten overvloede, uit de kinder- en jeugdprogramma's. Niet alleen was er een relatief hoog aantal informatieve programma's (1/5 tot 1/3 in de onderzochte periode).⁸ Ook de niet-strikt informatieve programma's werden sterk didactisch opgevat. Zelfs in het programma voor de allerkleinsten *Klein klein kleutertje* werden via de eekhoorn van Tante Terry aan de kinderen goede manieren geleerd (Grossey, 1993: 56). In het wekelijkse woensdagnamiddagmagazine voor de kinderen liet Nonkel Bob de kinderen kennis maken met bekende schrijvers en andere Vlamingen uit het culturele veld (Van Casteren, 1978:121). Ook de programma's voor jongeren waren vrij didactisch en burgerlijk. *Tienerklanken* is hiervan een goed voorbeeld.

Tot slot moet nog worden verwezen naar allerlei programma's die de opvoeding van de kijkers tot goed burgerschap op het oog hadden. In *Boemerang* werden de kijkers opgeroepen om caritatieve inzamelacties te houden, in *Spaar mee* werd hen geleerd te sparen, in *Blijf jong* werden ze aangespoord aan hun conditie te werken en met de *Plant een boom actie* werden ze bewust gemaakt van de natuurproblematiek.

■ CONCLUSIE

Opmerkingen in de literatuur als zouden uitgedokterde programmastrategieën en het belang van programmatie pas de laatste jaren omwille van en bij de commerciële zenders terug te vinden zijn, kunnen maar ten dele worden aanvaard. Zoals blijkt, had ook de openbare televisie in haar monopoliejaren wel degelijk een programmastrategie. Deze werd echter ingegeven door een heel andere beleidsoptie. Vanuit de impuls om bij te dragen aan de Vlaamse ontvoogding en ontwikkeling, trachtte de televisie een programma aan te bieden dat door inhoud en structuur deze beleidslijnen kon helpen verwezenlijken. In 1965, bijvoorbeeld, werd een aflevering van een ontspanningsserie voor de jeugd gevolgd door 'sterrekunde voor iedereen', en de meest bekeken nieuwsuitzending werd omringd door taaltips, cultuuragenda e.d.m. Een Amerikaanse serie als *The untouchables* werd gereserveerd voor de ontspannings-zaterdagavond, maar dan pas na een programma over Vlaamse cultuur of een Gershwinconcert. De televisie werkte aan de ontwikkeling van de Vlaamse burgers.

NOTEN

- 1 Het feit dat (collectieve) identiteit recent veel aandacht krijgt in de academische wereld, betekent niet dat dit voordien als onbelangrijk werd beschouwd of dat dit voorheen onbelangrijk was. Jenkins (1996) merkt terecht op dat het niet nieuw is om het belang van identiteit te (re-)evalueren of te onderlijnen. De aard van de verschuivingen binnen de identiteitsopvattingen lijkt de vernieuwde aandacht echter wel te verantwoorden.
- 2 Een van de problemen is hier dat vele beschrijvingen van de ontwikkeling van de nationale (subnationale, regionale) dimensies van collectieve identiteit een te grote nadruk leggen op de gefixeerdheid of gegevenheid van identiteitsformaties. Het is pas recentelijk dat er aandacht wordt besteed aan hun dynamisch en veranderend karakter (voor dit alles, zie onder andere Anderson, 1991; Bhabha, 1990; Blain, Boyle & O'Donnell, 1993; Gellner, 1983; Schlesinger, 1991).
- 3 Een ontwikkeling die nog steeds aan de gang is in een zich (con-)federaliserend België.
- 4 De gegevens vormen deel van een ruimer onderzoek naar de programmatie van de Vlaamse openbare televisie dat wordt gevoerd in het kader van een doctoraal proefschrift omtrent publieke omroep als project van de moderniteit.
- 5 De Vlaamse openbare televisieuitzendingen begonnen in 1953.
- 6 Genoemd naar Lord Reith, eerste directeur-generaal van de BBC.
- 7 Het feit dat de Waalse tegenhanger van de televisie oorspronkelijk niet voorzag in een eigen nieuws, maakte dat het Vlaamse nieuws als een echte verwezenlijking werd beschouwd.
- 8 Met uitzondering van 1953, toen de televisie zelf nog in de kinderschoenen stond.

LITERATUURLIJST

- Anderson, B. (1991) *Imagined Communities*. London: Verso.
- Anthierens, J. (1965) *Tien Jaar Vlaamse Televisie*. Hasselt: Heideland.
- Bal, N. (1985) *De Mens Is Wat Hij Doet. BRT-memoires*. Leuven: Kritik.
- Bal, N. (1989) *Interview met Nic Bal op 20 februari*.
- Bhabha, H.K. (red.) (1990) *Nation and Narration*. London: Routledge.
- Billiet, J.B. (1990) *Methoden van Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek: Ontwerp en Dataverzameling*. Leuven: Acco.
- Billig, M. (1995) *Banal Nationalism*. London: Sage.
- Blain, N., Boyle, R. & O'Donnell, H. (1993) *Sport and National Identity in the European Media*. London: Leicester University Press.
- Blain, N. & Burnett, K. (1994) *Otherness as Englishness: The White Settler Phenomenon in the Scottish Media*. Paper for 'Turbulent Europe: Conflict, Identity and Culture'. London: EFTSC.
- Boon, J. (1953) *Televisie, Weddaad of Verschrikking: Signalement van een Muze*. Brussel: NIR.
- Boon, J. (1962) *Zo Sprak Jan Boon: Toespraken tot een Gemengd Publiek*. Hasselt: Heideland.
- Chaney, D. (1986) 'The Symbolic Form of Ritual in Mass Communications' in P. Golding, G. Murdock & P. Schlesinger (eds.) *Communicating Politics: Mass Communications and the Political Process*. New York: Holmes & Meier Publishers.
- Dayan, D. & Katz, E. (1992) *Media Events: The Live Broadcasting of History*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- Elliott, P. & Matthews, G. (1987) 'Broadcasting Culture: Innovation, Accommodation and Routinization in the Early BBC', in J. Curran, A. Smith & P. Wingate (eds.) *Impacts and Influences: Essays on Media Power in the 20th Century*. London: Methuen: 235-258.
- Florquin, J. (1972) *Hier Spreekt Men Nederlands IV*. Hasselt: Heideland.
- Gellner, E. (1983) *Nations and Nationalism*. Oxford: Basil Blackwell.
- Gramsci, A. (1971) 'The Intellectuals', in Q. Hoare & G.N. Smith (eds.) *Selections from the Prison Notebooks*. London: Lawrence & Wishart.
- Grossey, R. (1993) *Goedenavond, Beste Kijkers. De Televisie in Zwart-Wit, van 31 Oktober 1953 tot 31 December 1970*. Antwerpen: Standaard.
- Hall, S. (1991a) 'Old and New Identities, Old and New Ethnicities', in A.D. King (ed.) *Culture, Globalization and the World System*. Basingstoke: MacMillan.
- Hall, S. (1991b) 'The Local and the Global: Globalization and Ethnicity', in A.D. King (ed.) *Culture, Globalization and the World System*. Basingstoke: MacMillan.
- Hall, S. (1992) 'The Question of Cultural Identity', in S. Hall, D. Held & T. McGrew (eds.) *Modernity and Its Futures*. Cambridge: Polity Press/Open University.
- Harvey, D. (1989) *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Basil Blackwell.
- Hemmerechts, K. (1990) Interview met Karel Hemmerechts, *De Standaard der Letteren*, 20 oktober.
- Holub, R. (1992) *Antonio Gramsci: Beyond Marxism and Postmodernism*. London: Routledge.

- Jameson, F. (1991) *Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism*. London: Sage.
- Jenkins, R. (1996) *Social Identity*. London: Routledge.
- Manschot, B. (1988) 'Publieke Omroep en Programmastrategie', in L. Heinsman & J. Servaes (red.) *Hoe Nieuw Zijn de Nieuwe Media? Een Mediabeleid Met een Perspectief*. Leuven: Acco.
- McQuail, D., De Mateo, R. & Tapper, H. (1992) 'A Framework for the Analysis of Media Changes in Europe in the 1990's', in K. Siune & W. Treutzschler (eds.) *Dynamics of Media Politics*. London: Sage.
- Peeters, D. (1962) *Zo Was Jan Boon*. Antwerpen: Artistenfonds Rockoxhuis.
- Price, M.E. (1994) *Television, the Public Sphere and National Identity*. Oxford: Clarendon Press.
- Scannell, P. (1988) 'Radio Times: The Temporal Arrangements of Broadcasting in the Modern World', in Ph. Drummond & R. Paterson (eds.) *Television and Its Audience*. London: BFI.
- Schlesinger, P. (1991) *Media, State and Nation. Political Violence and Collective Identities*. London: Sage.
- Smith, A.D. (1991) *National Identity*. New York: Penguin Books.
- Tracey, M. (1998) *The Decline and Fall of Public Service Broadcasting*. New York: Oxford University Press.
- Van Casteren, A. (1978) *25 Dozijn Rode Rozen. Een Kwarteeuw Vlaamse Televisie*. Gent: Het Volk.
- Van den Bulck, H. (1995) 'Media, Taal en Identiteit. Media Afhankelijkheid en het Belang van de Eigen Taal in de Identiteit van Kleine Taalgemeenschappen in Europa. Het Vlaamse Voorbeeld', in P. Rutten & M. Hamers-Regimbal (red.) *Internationalization in Mass Communication and Cultural Identity*. Nijmegen: ITS.
- Van den Bulck, H. (1999/01/21) 'Everybody is an Intellectual. Vragen Rond de Rol van Kennis en "de Intellectueel" in Onze Samenleving', in *InterAxis* [WWW]. <http://www.sesuada.org/~interaxis/Interaxis2/html/indexnr4.html>.
- Van Poecke, L. (1993a) 'Mediacultuur en Identiteitsconstructie in het Licht van de Postmoderne Zwakke Classificatie en Framing. Deel I: Van Moderniteit Naar Postmoderniteit', *Communicatie*, 23(2): 1-22.
- Van Poecke, L. (1993b) 'Mediacultuur en Identiteitsconstructie in het Licht van de Postmoderne Zwakke Classificatie en Framing. Deel 2: Van Paleo- naar Neo-Televisie', *Communicatie*, 23(3): 1-27.
- Van Poecke, L. & Van den Bulck, H. (1993) 'De Toekomst van Nationale Taal, Identiteit en Cultuur in het Licht van de Toenemende Transnationalisering van de Mediacultuur', in W. Dumon, G. Fauconnier, R. Maes & E. Meulemans (red.) *Scenario's voor de Toekomst*. Leuven: ACCO: 113-134.

AUTEUR

Hilde Van den Bulck is als assistente verbonden aan het Departement Communicatiewetenschap van de K.U.Leuven.